

УДК 37.037

Ярослав Кравчук

Теоретико-методичні засади диференційованого підходу до навчання фізичної культури учнів загальноосвітньої школи

Кременецький обласний гуманітарно-педагогічний інститут імені Тараса Шевченка (м. Кременець)

Постановка наукової проблеми та її значення. Високий рівень освіти визначає не лише рівень відтворення інтелектуального потенціалу, а й створює належні умови для науково-технічного та соціально-економічного прогресу країни. Відповідно до сучасних вимог зміст освіти потребує оновлення навчально-методичного забезпечення, створення нових підручників, навчальних посібників, сучасного обладнання, комфортних умов навчання й праці, уходження у світовий інформаційний простір.

У зв'язку з інтенсифікацією навчального процесу, активізацією самостійної творчої роботи, збільшенням психічних навантажень гостро постало питання про впровадження в повсякденне життя учнів фізичної культури та спорту. Доказано, що систематичні заняття фізичними вправами підвищують нервово-психічну стійкість до стресів, підтримують розумову працездатність на оптимальному рівні, сприяють покращенню успішності школярів [4; 7; 9]. Крім того, фізичне виховання як складова частина системи виховання, відіграє важливу роль у формуванні й зміцненні здоров'я учнів, підвищенні фізичної працездатності.

Однак, згідно з науковими роботами [2; 4; 5], останнім часом відзначається стійке погіршення стану здоров'я дітей та молоді: збільшується кількість серцево-судинних захворювань, слабшають функціональні резерви організму, знижуються рівні фізичної підготовленості й морфологічного стану.

Отже, існує суперечність між рівнем соціальних вимог і ефективністю фізичного виховання школярів. Для її вирішення пропонуються різноманітні заходи. Зокрема, рекомендується підвищити гуманітарну спрямованість фізичного виховання, покращити програмно-нормативне забезпечення, удосконалити методи й форми проведення занять, збільшити рухову активність дітей, сформувавши здоровий спосіб життя, змінити систему оцінювання.

Великі перспективи для оптимізації фізичного виховання в школах має диференційований підхід, який дає змогу учням працювати в оптимальному режимі та забезпечує найкращий оздоровчий ефект.

Аналіз останніх досліджень із проблеми. На необхідність диференційованого підходу до навчання вказували видатні вчені й педагоги Я.-А. Коменський, К. Д. Ушинський, Ж.-Ж. Руссо, Б. А. Ананьєв. У наукових роботах [1; 6; 10] диференційований підхід трактується як компонент управління навчанням, у якому під час розподілу учнів на групи пропонується враховувати не лише рівень фізичного розвитку, а й психологічні особливості, функціональні можливості, вид спортивної спеціалізації. В окрему групу потрібно виділити дослідження, у яких диференційований підхід здійснюється відповідно до розвитку фізичних якостей учнів. Основна мета цих робіт полягає в оптимізації навчального процесу, в обґрунтуванні методики занять для розвитку провідних або недостатньо розвинених фізичних якостей.

Не знижуючи достатньо високої цінності цих чи інших наукових досліджень, потрібно зазначити, що вони не визначають кінцевої мети впровадження своїх розробок у покращенні якості навчання фізичної культури учнів. Не вирішена на належному рівні й проблема складання програм диференційованого підходу в процесі вивчення школярами фізичних вправ.

Завдання дослідження – визначення теоретико-методичних основ диференційованого підходу до навчання фізичній культурі учнів у загальноосвітній школі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одне із найголовніших завдань сучасної освіти – перехід до індивідуалізації та диференціації навчання. Термін “диференціація” походить від французького *differentia* й дослівно означає розділення, розчленування цілого на різні частини, форми, ознаки. У педагогічній науці цей термін використовується досить широко і в різних значеннях. Аналіз літературних джерел показує, що зміст терміна *диференціація навчання* значною мірою залежить від того, яку мету, засоби й методи пропонувалося використовувати в кожному конкретному випадку.

Так, Н. П. Волкова розглядає диференціацію в освіті як процес та результат створення відмінностей між частинами освітньої системи (підсистеми) [3]. І. Унт [10] під диференціацію розуміє враху-

вання індивідуальних особливостей учнів у тій формі, коли вони групуються на основі певних особливостей для окремого навчання. Інші дослідники [6; 11] визначають диференціацію як створення оптимальних умов для розвитку особистості, найбільш повного врахування і індивідуальних відмінностей учнів, і специфіки регіонів країни, типів середніх навчальних закладів, соціальних та культурних чинників, уластивих кожній конкретній школі та її оточенню.

Наведені вище означення диференціації навчання враховують не лише індивідуальні властивості особистості, а й соціальні, вікові, статеві фактори. Проте термін “диференціація навчання” часто тлумачиться й у вузькому значенні, а саме як поділ школи на потоки, іноді навіть на формування спеціальних шкіл і класів. Термін “диференційований підхід” уживається зазвичай для вирішення проблем відбору, формування та корекції розвитку особистості в обраній галузі.

У сучасній педагогічній науці існує багато різноманітних визначень диференційованого підходу. Зокрема, на думку одних авторів, диференційований підхід передбачає виділення в неоднорідній сукупності учнів груп або типів школярів, якісно однорідних за попередньо заданими психомоторними ознаками. Друга група дослідників трактує диференційований підхід у навчанні як умовний поділ класу на декілька груп залежно від навчальних можливостей [1; 8].

Дослідження показують, що терміни “диференціація навчання” і “диференційований підхід до навчання” потрібно розрізняти. У першому випадку розглядаються правові, соціально-економічні, організаційно-управлінські й дидактичні аспекти навчання. У другому – висвітлюються організаційно-методичні основи здійснення такого навчання відповідно до групових особливостей школярів.

Труднощі у визначенні змісту понять “диференціація навчання” і “диференційований підхід до навчання” виникають ще й тому, що більшість авторів змішують поняття “диференціація” й “індивідуалізація” навчання. Інколи ці терміни вживаються як синоніми, в інших випадках їх протиставляють, пояснюючи диференційований підхід як один зі шляхів реалізації індивідуального підходу або як форму індивідуалізації навчання. В окремих дослідженнях уживається термін “індивідуально-диференційований підхід”, під яким розуміють одночасне врахування і індивідуально-своєрідного, і типового. Отже, терміни “диференціація” та “індивідуалізація” ще остаточно не визначені й у сучасній науковій літературі тлумачаться по-різному.

На нашу думку, диференційований підхід до навчання передбачає підбір оптимальних засобів, методів і форм навчання відповідно до типових особливостей учнів.

У педагогічній теорії та практиці виділяють внутрішню й зовнішню диференціації [3; 10]. Внутрішня диференціація передбачає таку організацію навчально-виховного процесу, за якою врахування вікових й індивідуальних особливостей учнів реалізується в умовах класно-урочної системи, тобто це різне навчання в досить великій групі учнів, яка дібрана за випадковими ознаками. Така диференціація пропонує варіативність темпу вивчення матеріалу, розподіл навчальних завдань, вибір різних видів діяльності, визначення характеру й міри дозування під час допомоги зі сторони вчителя.

Рівнева диференціація характеризується такою організацією навчання, під час якої школярі, навчаючися за однією програмою, мають право й можливість засвоїти її на різних рівнях, але не нижче рівня обов'язкових вимог.

Зміст зовнішньої диференціації полягає в тому, що створюються на основі певних ознак (інтересів, схильностей, досягнутих результатів) відносно стабільні групи, у яких зміст освіти й вимоги до учнів різняться. За такою диференціацією освітній процес має специфічну спрямованість у галузь стійких інтересів, схильностей і здібностей задля їхнього максимального розвитку.

Мету диференційованого навчання необхідно розглядати з різних позицій. Із психолого-педагогічного погляду – це індивідуалізація навчання, яка ґрунтується на створенні оптимальних умов для виявлення задатків, розвитку інтересів і здібностей кожного учня. Із соціального – це цілеспрямований вплив на формування творчого, інтелектуального, професійного потенціалу суспільства. Із дидактичного – вирішення проблем сучасної школи шляхом створення нової методичної системи, яка ґрунтується на принципово новій мотиваційній основі.

Пояснюючи диференційований підхід як засіб підвищення ефективності навчально-виховного процесу, деякі автори виділяють різні аспекти цієї проблеми. Так, у роботах диференційований підхід трактується як основний засіб оптимізації навчального процесу. Інші науковці диференційований підхід тлумачать як своєрідний профілактичний засіб, який попереджує відставання в навчанні. У цих роботах пропонується враховувати фактор або комплекс факторів, які визначають неуспішність (проблеми в знаннях, дефекти в мисленні й у навичках навчальної роботи, негативне ставлення до навчання, знижена працездатність тощо). Окремі вчені вказують на виховні можливості диференційованого навчання. Зокрема, досліджено, що з допомогою такого навчання можна формувати моральні

взаємовідносини, адекватну самооцінку, інтерес до професії [2; 4]. Останнім часом з'явилася ще одна група спеціалістів, які трактують диференційований підхід як механізм формування високоінтелектуальних людей.

Реалізація диференційованого підходу до навчання передбачає поділ учнів на декілька рухливих груп. Найскладнішою в цьому сенсі стає проблема вибору критеріїв диференціації.

Аналізуючи це питання, необхідно зазначити, що в сучасній педагогічній науці виділяють досить багато різних критеріїв диференціації навчання. Найбільш інтенсивно проводяться дослідження щодо вивчення розумових здібностей учнів. На основі цих досліджень Ю. З. Гільбух розробив тести для вивчення розумової активності й навчальної саморегуляції дошкільнят, що лягло в основу диференціації майбутніх школярів за класами.

Водночас слід зауважити, що застосування тестів інтелекту й розумового розвитку розкривають індивідуальні відмінності в здібностях та поділяють людей на більш і менш здібних. Ці обставини можуть мати далекі соціальні наслідки, пов'язані зі значними етичними проблемами, тому, поділяючи дітей на групи, необхідно строго дотримуватися об'єктивності й тактовності.

Значна група дослідників і практиків у процесі диференційованого навчання пропонує враховувати індивідуальні особливості мислення, що проявляється на рівні здатності до засвоєння знань. Вона характеризується розумовими здібностями учнів, тобто "сприйнятливістю до навчання" або здатністю досягати за менший термін навчання вищого рівня знань. Критеріями здатності до засвоєння знань є швидкість навчання, гнучкість процесів мислення та зв'язок конкретних й абстрактних компонентів мислення.

Результати досліджень показали, що фактори здатності до засвоєння знань мають порівняно стабільний характер, тому вони практично не піддаються розвитку, а якщо й були досягнуті певні успіхи, то під час роботи з іншим навчальним матеріалом вони знову знижуються.

На думку багатьох авторів, в основі диференціації навчання має бути не здатність до навчання, а його реальні результати. Особливо багато прихильників такого підходу у фізичному вихованні [1; 7].

У науково-методичній літературі пропонуються й інші критерії диференційованого підходу, а саме: мотиви навчання, розвиток вольових зусиль, уваги, властивостей нервової системи, рівень пізнавальної активності, розвиток професійних умінь й ін. Крім цього, інколи проводять диференціацію завдань за їх формою і змістом, за дидактичними цілями та змістом.

У процесі фізичного виховання, крім цих критеріїв диференційованого підходу, широко використовуються ще деякі, специфічні. Серед них потрібно відзначити типологічні особливості нервової системи, індивідуально-соматичні особливості дітей, частоту серцевих скорочень, частоту дихання, споживання кисню, тобто реакцію організму на фізичні навантаження, рухові вміння та навички, фізичні якості. Велика кількість авторів використовує диференційований підхід до навчання, поділяючи учнів на групи залежно від стану їхнього здоров'я або статевого дозрівання.

В основі диференціації навчання в більшості зарубіжних країн лежать розумові здібності, рівень пізнавальної активності. За кожним критерієм визначається рівень навчальних можливостей учнів. Високий рівень навченості визначається в тих школярів, котрі в будь-якій ситуації навчального процесу демонструють високі знання раніше вивченого матеріалу, вільно ним користуються під час аналізу нового матеріалу для виділення суттєвих ознак, узагальнення, виведення нових понять, засвоєння нових знань. Ті учні, які не завжди володіють певним багажем дійових знань під час аналізу нового матеріалу, відчувають труднощі, засвоюючи нові поняття, володіють середнім рівнем навченості. Низький рівень характеризує тих школярів, які, маючи обмежений багаж дійових знань, не можуть успішно аналізувати новий матеріал, визначати поняття, закономірності.

Навчальна працездатність визначається сформованістю позитивного ставлення до суб'єкта навчання, наявністю певних інтересів і нахилів, наполегливістю в досягненні поставленої мети, дисциплінованістю. Високим рівнем працездатності володіють ті особи, які виконують завдання швидко, чітко, тривалий час не виявляючи втоми. Середнім – ті, які працюють успішно, але не завжди швидко, у другій частині занять допускаються різні помилки як результат зростаючої втомлюваності. Низький рівень характеризує тих учнів, які часто скаржаться на втому, головний біль, виявляють розсіяність, слабко зосереджуються для роботи протягом тривалих проміжків часу.

Отже, диференційований підхід до навчання – складна соціально-дидактична система, яка включає різні сторони навчального процесу та діяльності учнів і передбачає підбір оптимальних засобів, методів та форм навчання відповідно до типових особливостей учнів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На основі аналізу літературних джерел встановлено, що диференційований підхід до навчання – складна соціально-дидактична система, яка включає різні сторони навчального процесу та діяльності учнів і передбачає добір оптимальних засо-

бів, методів та форм навчання відповідно до типових особливостей учнів. У наукових дослідженнях запропоновано засоби й методи диференційованого підходу, критерії поділу учнів на однорідні групи відповідно до фізичного стану, особливостей нервової системи тощо. Не вивченими сьогодні є питання пошуку оптимальних критеріїв, засобів, методів, методичних прийомів диференційованого підходу в процесі навчання фізичної культури учнів.

Література

1. Андреев Л. И. Дифференцированный подход / Л. И. Андреев, Н. Т. Белякова // Физ. культура в шк. – 1986. – № 6. – С. 9.
2. Віндюк А. В. Основи технології самостійних занять фізичними вправами учнів молодших класів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з фіз. вих. та спорту : спец. 24.00.02 “Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення” / А. В. Віндюк. – Л., 2002. – 17 с.
3. Волкова Н. П. Педагогіка / Волкова Н. П. – К. : Академвидав, 2007. – 616 с.
4. Гнітецький Л. В. Формування потреби займатися фізичними вправами у дітей молодшого шкільного віку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з фіз. вих. та спорту : спец. 24.00.02 “Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення” / Л. В. Гнітецький. – Луцьк, 2000. – 23 с.
5. Головченко О. Оцінка профілю індивідуального стилю навчальної діяльності на уроці фізичної культури / О. Головченко // Фізичне виховання, спорт і культура здоров’я у сучасному суспільстві : зб. наук. пр. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2009. – № 3 (7) – С. 44–49.
6. Ишмухаметов М. П. Дифференцированный подход к учащимся на уроках физической культуры в 4–6 классах общеобразовательной школы : автореф. дис. канд. пед. наук / М. П. Ишмухаметов – М., 1984. – 23 с.
7. Круцевич Т. Ю. Предпосылки применения методики дифференцированного физического воспитания школьников 7–14 лет / Т. Ю. Круцевич // Тез. докл. респ. науч.-практ. конф. “Социально-философские и методические аспекты массовой физической культуры и спорта”. – Хмельницкий : [б. и.], 1990. – С. 61–62.
8. Самия Ш. М. Дифференцированное обучение на уроке : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук / Ш. М. Самия. – М., 1978. – 20 с.
9. Сембрат С. В. Ігрове спрямування фізичної підготовки дітей молодшого шкільного віку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з фіз. вих. та спорту : спец. 24.00.02 “Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення” / С. В. Сембрат. – Л., 2003. – 20 с.
10. Унт Т. И. Индивидуализация и дифференциация обучения / Унт Т. И. – М. : Педагогика, 1990. – 192 с.
11. Фурман А. В. Системна диференціація навчання : концепція, теорія, технологія / А. В. Фурман // Освіта і управління. – 1997. – Т. 1, число 2. – С. 37–67.

Анотації

У статті проаналізовано теоретико-методичні основи диференційованого підходу до навчання фізичної культури учнів загальноосвітньої школи. За результатами дослідження встановлено, що диференційований підхід до навчання – складна соціально-дидактична система, яка включає різні сторони навчального процесу та діяльності учнів і передбачає підбір оптимальних засобів, методів і форм навчання відповідно до типових особливостей учнів.

Ключові слова: диференційований підхід, навчання, загальноосвітня школа, учні, фізична культура.

Ярослав Кравчук. Теоретико-методические основы дифференцированного подхода к обучению физической культуры учащихся общеобразовательной школы. В статье раскрываются теоретико-методические основы дифференцированного подхода к обучению физической культуры учащихся общеобразовательной школы. По результатам исследования устанавливается, что дифференцированный подход к обучению – это сложная социально-дидактическая система, включающая разные стороны учебного процесса и деятельности учащихся и предусматривающая подбор оптимальных средств, методов и форм обучения в соответствии с типичными особенностями учащихся.

Ключевые слова: дифференцированный подход, обучение общеобразовательная школа, ученики, физическая культура.

Jaroslav Kravchuk. Theoretical and Methodological Basis for a Differentiated Approach to Teaching Physical Culture in School. The article reveals the theoretical and methodological basis for a differentiated approach to teaching physical culture in schools. The results suggest that a differentiated approach to learning is a complex social and didactic system, which includes different aspects of the educational process and students and provides the best selection of means, methods and forms of education according to the typical characteristics of students.

Key words: differentiated approach, secondary school, students, physical education.